

Aan het IJ, het water waar Amsterdam zijn bloei aan dankt, is een nieuw stedelijk gebied aan het ontstaan. Terwijl de zuidoever zijn voltooiing nadert, laat de noordoever nog een wereld te dromen over. Er verrijzen nieuwe gebouwen, in de bocht achter het Centraal Station tekent zich een 'waterplein' af.

De metamorfose van het IJ biedt kansen om de positie van Amsterdam als waterstad te versterken. Kunnen de oevers zo worden ingericht dat ze uitnodigen tot flaneren, fietsen, uitgaan? Wat maakt een verblijf hier tot een bijzondere grootstedelijke ervaring?

Beeldende kunst en vooral lichtkunst bieden inspirerende mogelijkheden om het gebied tot een eenheid te smeden. In 'Licht op het IJ' werken vijf kunstenaars van naam samen: Floor van Dusseldorp, Marijke de Goey, Edwin van der Heide, Judigor en Joost van Santen. Eind 2012 tonen zij in het Muziekgebouw aan 't IJ ontwerpen die de verbeelding prikkelen.

In dit boek zijn behalve foto's van het werk ook interviews opgenomen waarin de makers de achtergronden toelichten. Historische, stedenbouwkundige, architectonische en artistieke ontwikkelingen rond het IJ worden belicht door Ton Schaap, Sjoerd Soeters, Henk de Vroom en Gerrit Willems.

www.lichtophetij.nl

licht
op het
ij

Licht op het IJ

Bespiegelingen over het grootste plein van Amsterdam

Telkens een ander vergezicht

Henk de Vroom

Henk de Vroom (Harderwijk, 1947) studeerde aan de Gerrit Rietveld Academie. Sinds zijn eindexamen in 1973 werkt hij als zelfstandig beeldend kunstenaar. Daarnaast is hij sinds 1987 actief als adviseur beeldende kunst in de openbare ruimte. Zo was hij lange tijd verantwoordelijk voor de realisatie van kunstwerken in de openbare ruimte van het Oostelijk Havengebied van Amsterdam en was hij lid en projectleider van de Adviescommissie Kunst van de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2001 is hij adviseur Kunst en Publieke Ruimte Zuidas van het Virtueel Museum Zuidas. Aan de Gerrit Rietveld Academie Amsterdam was hij hoofddocent; sinds 2003 is hij coördinator en projectleider onderwijsprojecten bij het Lectoraat Kunst en Publieke Ruimte van deze zelfde academie.

Het IJ in Amsterdam is een uniek weids waterlandschap, ondanks het eeuwenlang aanplempen aan de noord- en zuidoever, de aanleg van havens richting oost en west en de bouw van het Centraal Station. Waar het IJ diep landinwaarts meanderde, is nu land en het Noordzeekanaal. Oevers veranderden van functie. Waar graan, cacao of steenkool werd overgeheveld, grote groepen mensen vanuit het oude Europa naar nieuwe werelden werden verscheept, wordt nu gewoond. Werven die ter ziele gingen werden broedplaatsen voor kunstenaars, die gezelschap kregen van ondernemers, studenten en huiseigenaren. Na de uitbreidingen aan de stadsranden richt Amsterdam zich steeds meer naar het IJ. Met de nieuwbouw aan de oevers en in het water wordt de stenen stadsrand verlegd. 's Avonds spiegelen verlichte woonkamers zich in het water.

De ontwikkelingen sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw markeren het begin van een nieuw tijdperk, een versnelling in de transformatie van de gebieden langs het IJ. Grootse stedelijke vernieuwingen kennen per definitie een lange periode van voorbereiding en uitvoering. Nu aan het IJ allerlei projecten in de wacht zijn gezet vanwege sombere economische vooruitzichten en onzekerheden op de financiële markten, wordt die periode van transformatie nog eens opgerekt. Een groot deel van de monumentale havengebieden ligt braak, in afwachting van een metamorfose. Dat biedt fantastische mogelijkheden voor onderzoek en experiment.

Ook elders in Europa ondergaan oude havensteden een transformatie. Amsterdam past in een rijtje met plaatsen als Liverpool, Londen, Kopenhagen, Malmö, Hamburg en Helsinki. Bestuurders, bouwondernemers, planologen, stedenbouwkundigen, architecten en vormgevers uit deze steden vonden inspiratie bij elkaar. Ook alternatieve culturele netwerken kwamen tot bloei. Elke stad ging op zoek naar haar sterkste kwaliteiten om de nieuwe verstedelijking in oude havengebieden een eigen identiteit te geven. Wat heeft dat zoal opgeleverd? Is er inspiratie op te doen voor het IJ, welke lessen zijn er te leren?

Kopenhagen

In Kopenhagen kun je langs beide zijden van de voormalige havengebieden kilometerslange wandelingen maken. Lopend van de historische binnenstad naar nieuwe woonwijken in het noorden en het zuiden passeer je terrassen, restaurants in alle soorten en maten en een stadsstrand met podia. Het uitzicht is telkens weer anders, opvallende gebouwen dienen als oriëntatiepunten. Een snelle veerdienst brengt je naar het imposante operagebouw, waar aan de overkant het Royal Danish Playhouse staat te lonken als een spannende zwarte doos. Kunst maakt op onnadrukkelijke wijze deel uit van de openbare ruimte: de bestrating van een plein, een galerie in een oude kerk, beelden in een park of op een waterplein in een nieuwe woonwijk. Kleine, maar fundamentele details zijn het, die de wandelaar onderdompelen in een aanhoudende stroom indrukken en beelden.

Malmö

Steek je bij Kopenhagen de Sont over, dan kom je in Malmö. Daar loopt door het westelijk havengebied, bijgenaamd City of Tomorrow, een brede, kilometerslange boulevard waarlangs moderne appartementengebouwen staan met in de plinten cafés en restaurants. Erachter ligt een woonwijk vol smalle, slingerende straatjes en kleine pleinen. Wijk

en boulevard zijn ontwikkeld vanuit een grote ecologische en duurzaamheidsambitie. De boulevard is ingericht met gras-, sport- en speelvelden, waarlangs een breed wandelgebied is aangelegd. Over de gehele lengte is een houten zitwal gebouwd die in het centrum wordt onderbroken door een plein met een geïntegreerde waterplastic. In het bassin mondt een waterloop met bloemrijke oevers en watervalletjes uit, die door de achterliggende woonwijk heen is aangelegd. Aan de randen van het plein zijn voorzieningen gebouwd, zoals een podium voor muziek- en theatervoorstellingen. Ook de twee uiteinden van de boulevard hebben iets moois te bieden. Aan de ene kant ligt een bijzonder fraai, in terrassen aangelegd parkje van waaruit een uitkijkpunt hoog boven en ver over het water uitsteekt. Aan de andere kant ligt een jachthaven, naast een groot plein met horeca, grenzend aan een glooiend parklandschap met bescheiden kunstwerken. Bijzonder zijn de kleine houten vlonders die over de hele lengte van de boulevard in het water drijven, op regelmatige afstand van elkaar. Ze worden gebruikt voor zwempartijen of om op te zonnen. Kleine privéplekjes zijn het, waar je je heerlijk kunt afzonderen van de massa.

Londen

Met het oog op de Olympische Spelen in Londen in 2012 heeft de Britse kunstenaar Anish Kapoor een uitkijktoren genaamd Orbit ontworpen: een constructie van 115 meter hoog, opgebouwd uit strengen staal die om een centrale kolom wentelen. De locatie aan de waterkant in het voormalige havengebied langs de Thames is markant: links ligt het nieuwe Olympisch Stadion, rechts, aan de overkant van de rivier, een futuristisch vormgegeven sportcomplex. Met Orbit zet Londen niet alleen zijn Olympische Spelen op de kaart; het bijzondere bouwwerk staat symbool voor de intentie om het gebied langs de Thames op grootse wijze te ontwikkelen, met aandacht voor architectuur, infrastructuur en kunst. Ook na 2012 zal de toren ongetwijfeld een publiekstrekker van formaat blijven, die velen tot een bezoek aan de stad zal verleiden. Het project kan Amsterdam, dat in de race is om de Spelen van 2028 binnen te halen, nuttige inspiratie bieden voor wat betreft de rol die kunst kan spelen in zo'n veelomvattend project met ruimtelijke dimensies.

Folkestone

Goedkope reises naar de zon hebben aan de Britse zuidkust de verloedering in de hand gewerkt van wat eens beroemde badplaatsen met Victoriaanse grandeur waren. Een voorbeeld is Folkestone. De werkloosheid is er hoog, het opleidingsniveau laag. Niet alleen het strandtoerisme, maar ook de visserij is er een sector in verval. In 2002 richtte Roger de Haan, voormalig directeur van een grote vakantieketen, er de Creative Foundation op. Het doel van deze stichting is om Folkestone nieuw leven in te blazen door middel van culturele projecten en het stimuleren van creatieve industrie. Twee van de opvallendste initiatieven zijn een jaarlijks literair festival en de Folkestone Triennial.

Aan deze triënnales, die onder leiding staan van curator Andrea Schlieker, hebben al vele grote namen meegedaan. Kunstenaars worden uitgenodigd tot het maken van nieuw werk geïnspireerd op een thema. In 2008 was dat 'Tales of time and space', met

als rode draad de vraag: hoe werkt kunst in de openbare ruimte? In 2011 werd gekozen voor 'A million miles from home', een thema dat refereert aan het gevoel tussen twee werelden te staan, onder druk van het onbekende en ver verwijderd van nieuwe beloften. Na de triënnales krijgen de kunstwerken een definitieve bestemming in de openbare ruimte.

In het vervallen centrum van Folkestone ontwikkelde de Creative Foundation het Creative Quarter. Daar is nu in gerestaureerde panden aan mooi verzorgde straten en pleinen een bloeiende verzameling ateliers en galeries gevestigd. De avontuurlijke wijk is een ontmoetingsplaats voor kunstenaars, ontwerpers en creatieve ondernemers. Ook winkels, cafés en scholen hebben zich er gevestigd. In 2009 werd het Quarterhouse geopend, eveneens gerealiseerd met steun van de Creative Foundation. Het Quarterhouse is een multidisciplinair kunstencentrum voor comedy, film, muziek, theater en dans, van waaruit het hele jaar door festivals en culturele manifestaties worden georganiseerd.

Naar een nieuwe stedenbouw

Kunst in de openbare ruimte een rol van betekenis geven, met name in de context van stadsvernieuwing of -uitbreiding, is in Amsterdam sinds Berlage altijd een belangrijke doelstelling geweest. Tegenwoordig blijkt de praktijk anders te zijn, weerbarstig. Botsende belangen, conflicterende politieke agenda's en onduidelijkheid over de vraag aan wie de openbare ruimte eigenlijk toebehoort spelen daarbij een rol. Velen menen hun ideeën en voorkeuren tot inzet van het debat te mogen maken – totdat de sterkste spelers het primaat daarop claimen. Vaak is dan het eindresultaat dat kunst in de openbare ruimte schittert door afwezigheid.

Van de nieuwe woongebieden rond het IJ is het Oostelijk Havengebied het eerste en het laatste geweest waar kunst een integraal onderdeel vormde van de architectuur en de inrichting van de publieke ruimte. Voor het ontwikkelen van een visie op het realiseren van kunst in die gebieden werd in de jaren negentig het Werkverband KunstIJAs (KIJAS) opgericht, waarin de direct betrokken partijen hebben samengewerkt. Veertien kunstwerken kwamen in het Oostelijk Havengebied tot stand, waaronder de baksteensculptuur van de Deense kunstenaar Per Kirkeby op het Hilde Kropplein, de gietijzeren sculptuur van Mark Manders op het P.E. Tegelbergplein, het hekwerk van de Belgische kunstenaar Narcice Tordoir in een woningbouwcomplex aan het Barcelonaplein, de tafels 'Voor de Bijen' van Frank Mandersloot in het Rietlandpark en de bruggetjes op het Java-eiland van de Belgische kunstenaars Rombouts en Droste en architect Paul Wintermans.

Voor andere gebieden, die nu in ontwikkeling zijn, is een nieuw proces van afstemming dringend gewenst. Al tijdens de planvorming zou de kunst aan tafel moeten zitten, net zoals dat ten tijde van het KIJAS het geval was. Alleen dan kan de kunst van begin tot eind als een gelijkwaardige partij een aandeel leveren aan de gedachtevorming en bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit. Daarnaast heeft de kunst een andere grote waarde: de kunst, de creatieve sector, heeft bewezen – zie Folkestone – dat zij als aanjager kan dienen bij het revitaliseren van verwaarloosde stadsdelen en havengebieden. Het begint bij broedplaatsen. Kunstenaars gaan met omwonenden een sociale, culturele, soms kritische interactie aan om de verandering van het gebied in een breder perspectief te plaatsen. Maar in Amsterdam is het vervolg veelal teleurstellend: is zo'n gebied eenmaal ontdekt door de

vastgoedpartijen en gelooft men erin dat het moment om te gaan bouwen is gekomen, dan worden ideeën voor kunst in de openbare ruimte spoedig van tafel geveegd. Dat is allemaal maar lastig, er moet nu eenmaal gebouwd worden!

Die redenering is kortzichtig, dat is evident. De openbare ruimte lijkt steeds verder geprivatiseerd te worden. De stad heeft kunst en cultuur nodig om zich een inhoudelijke identiteit te boetsen. Alleen strekkende kilometers woningbouw maken Amsterdam nog niet tot het Amsterdam dat wij kennen, die van creativiteit bruisende stad aan het IJ.

In de afgelopen kwart eeuw is het bewustzijn van het belang van samenwerking in ondernemende sociale en culturele netwerken gegroeid, het aantal crossovers tussen disciplines en maatschappelijke groeperingen nam toe. Steeds meer wordt de scheiding tussen hoge kunst en lage kunst losgelaten, de verschillende opvattingen worden vaker bewust gemengd. Bij de verdere ontwikkeling van de noordelijke IJ-oever zou van deze tendens veel nadrukkelijker gebruik moeten worden gemaakt dan nu gebeurt. Nodig is een nieuwe stedenbouw, waaraan de kunst weer volop deelneemt, waarvoor ze ontwerpt en initieert, soms teruggetrokken in ateliers en galleries, dan weer uitbundig in festivals, soms autonoom als beeld, dan weer als een verrassend onderdeel van de openbare ruimte.

Ruimte voor kunst

De transformatie van de noordelijke IJ-oever begon, in de jaren tachtig, met de bouw van een woonwijk op het terrein van de voormalige ADM-werf, ontworpen door het internationale bureau Office for Metropolitan Architecture (OMA). In samenwerking met kunstenaar Alfred Eikelenboom, buurtbewoners, Kunst in Mokum (KIM) en het landelijke Praktijkbureau voor Beeldende Kunst werd aan de Meeuwenlaan het beeldende kunstexperiment IJplein ontwikkeld, met een groot kunstwerk als herkenningspunt. Vanaf 2000 kwamen andere locaties in ontwikkeling, zoals de woonwijk Overhoeks, met naast de toren het nieuwe filminstituut EYE als blikvanger en de Tolhuistuin als sociale en culturele ontmoetingsplek.

Verder westwaarts, richting IJmuiden, is het IJ breder. De bebouwing langs de oever oogt er als een silhouet. De skyline is lager en grilliger, de lucht is hoger. Havenactiviteiten bepalen het beeld. Hier en daar is er een detail dat eruit springt, zoals restaurant REM eiland, met zijn bijzondere architectuur. Aan de overkant ligt het NDSM-terrein, met zijn culturele broedplaatsen en Nieuw Dakota, dat een nieuwe generatie internationale kunstenaars tentoonstellingsruimte biedt. Er is horeca (Noorderlicht, de IJ-kantine), er zijn bedrijven (de MTV-studio's, het HEMA-hoofdkantoor), containerwoningen voor studenten en hotels (het Amstel Botel en een driesterrenhotel in aanbouw). In combinatie met de specifieke kwaliteiten van de oude werven, de waterrand en het panoramisch uitzicht over het brede IJ bepaalt al deze bedrijvigheid hier de sfeer.

De initiatieven en ontwikkelingslocaties aan de noordelijke IJ-oever zijn talrijk, maar slecht verbonden met elkaar en met de zuidelijke IJ-oever. Over water en land zijn ze moeilijk bereikbaar. Hier kan niet gewandeld worden zoals in Londen en Kopenhagen, je mist de continuïteit van routes met afwisselende sferen. Er is ook niet zoiets te vinden

als de grote openbare ruimte van de boulevard van Malmö, ingericht voor veel verschillende mensen, bewoners zowel als bezoekers. Wat Amsterdam aan de noordelijke IJ-oever te doen staat is het aaneenrijgen van de brokken tot een kralensnoer waarlangs mensen zich kunnen bewegen: van de ene plek naar de andere, met telkens een ander vergezicht over het IJ en een andere kijk op de architectonische en culturele hotspots aan de oever.

Van Folkestone kunnen we de kunst afkijken van het verbinden van disciplines en initiatieven in meerjarige projecten. In allerlei experimenten kan Amsterdam oude en nieuwe culturele initiatieven en stedenbouwkundige ontwikkelingen langs de IJ-oever met elkaar verbinden. Ook hier zou een 'creatieve stichting' kunnen worden opgericht, die politiek, culturele spelers en ondernemers bij elkaar brengt en samenwerking stimuleert. Te denken valt aan een programma met projecten en workshops, waarvan de oogst om de paar jaar wordt gepresenteerd in een internationale manifestatie rond een inhoudelijk thema. Die manifestaties gaan dan niet over één onderdeel, zoals de kunsten, maar om een gezamenlijk product: het IJ als een stedelijk, cultureel, dynamisch woon/werk/waterlandschap. Reacties, visies, opinies van professionals, publiek en pers worden meegenomen in het vervolg van het experiment, dat zijn weerslag vindt in de verdere vormgeving van de IJ-oever totdat ze 'af' zijn.

'Licht op het IJ' zou een opmaat kunnen zijn naar zo'n grootse manifestatie. Het thema laat zich lezen als een bijzondere vraag of opdracht: wat zien we als we vanuit verschillende invalshoeken ons licht laten schijnen over kwesties die spelen rond het IJ? Kunstenaars zijn bij uitstek in staat bij te dragen aan de vorming van nieuwe visies, die uitnodigen tot reflectie op de betekenis en functie van licht, tijd en ruimte. Hun ontwerpen hoeven niet direct definitieve kunstwerken te zijn, die onze omgeving mede zullen gaan bepalen. In een virtuele, tijdelijke setting of een manifestatie geven ze ons de kans om uit te vinden hoe bij een definitieve stedelijke inrichting kunst kan worden ingezet, in samenspel met nieuw te ontwikkelen functies, architectuur, openbare ruimte, verbindingen en zichtlijnen. De kunstenaars van 'Licht op het IJ' doen een voorzet, met hun tentoonstelling van lichtinstallaties die inspelen op de kwaliteit van water in een dynamische stedelijke context. Deze manifestatie is een eerste aanzet tot het in beweging brengen van de kunstzinnige ontwikkeling van de openbare ruimte aan de IJ-oever en een waardevolle poging om de discussie over licht, kunst, architectuur en openbare ruimte in dit stedelijke waterland-schap aan te wakkeren.